

diagnostic inference being made up. Described results of investigation, which demonstrate that more often different mechanisms of psychological defense use teenagers that are form a group of «normal» ones. In accordance with received facts, have been determined that those, who had been investigated with expressed and those – with latent aptitude are marked by similar repertoire of psychological defenses («problem analysis», «affirmation of self-importance», «preservation of self-control»). Defined, that gifted teenagers, compared with their normal peers, more often use cognitive and emotional copings, while normal – emotional and behavioral defenses. Investigated that mechanisms of psychological defense, which use intellectually gifted teenagers are more constructive compared to the average teenagers (substitution, repression, compensation).

Keywords: mechanisms of psychological defense, diagnostics, teenager, observation, experiment, testing, validity.

Відомості про автора:

Процик Любов Сергіївна – аспірантка Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Статтю подано до друку 04.11.2016.

УДК:159.942:37.018.1

© О. В. Чистяк, 2016

О. В. Чистяк (м. Київ)

ПОДОЛАННЯ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ДИТЯЧОГО БУДИНКУ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Чистяк О. В. Подолання тривожності підлітків в умовах дитячого будинку сімейного типу. В статті розкрито зміст поняття “тривожність”, причини її виникнення у вихованців-підлітків в умовах дитячого будинку сімейного типу. Охарактеризовано новоутворення які характерні для цього віку, психологічні якості підліткового віку, та вплив попереднього негативного досвіду на їх формування, а саме: пасивність у пізнавальній та суспільно значущій діяльності; бідний словниковий запас; постійна зміна настрою; неправильне ціннісне ставлення до себе; низька працездатність. Проаналізовано особливості прояву тривожності депривованих підлітків, чинники що зумовлюють її виникнення. Доведено що материнська депривація сприяє виникненню тривожності та деструктивно впливає на психічний розвиток дитини-сироти, в тому числі й підлітка. Описано особливості взаємозв'язку між рівнем загальної тривожності і самооцінкою якості життя підлітків-вихованців дитячого будинку сімейного типу. Розглянуто особливості впливу підвищеної тривожності на сфери життєдіяльності дитини-сироти, що помітно погіршують і ускладнюють відносини з однолітками та дорослими. Особливу увагу приділено характеристиці ситуативної та особистісної тривожності. З'ясовано роль дитячих будинків сімейного типу у подоланні тривожності у дітей-сиріт. Проаналізовано поведінкові дії батьків-вихователів, які спричиняють як виникнення тривожності, так і її подолання. Презентовано процес розгортання ситуації успіху як засобу подолання тривожності підлітків. Запропоновано психолого-педагогічні умови подолання цього стану, а саме: позитивні міжособистісні стосунки вихованців з батьками-вихователями; здатність оцінити власний успіх, що сприяє формуванню адекватної самооцінки дитини-сироти; уміння дитини аналізувати свої переживання і знаходити їх причину.

Ключові слова: тривожність, підлітковий вік, дитячий будинок сімейного типу, депривація, міжособистісні стосунки, ситуація успіху, самооцінка, батьки-вихователі.

Постановка проблеми. Останнім часом засоби масової інформації все частіше інформують нас про збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування. Найчастіше це діти, які стали сиротами при живих батьках. Причиною цього стають алкоголізм, наркоманія та небажання батьків виконувати свої батьківські обов'язки. З цього можна зробити висновок, що в Україні швидко прогресує розвиток соціального сирітства. Для вирішення даної проблеми стрімко збільшується кількість дитячих будинків сімейного типу (ДБСТ). Незважаючи на те, що така форма опіки найбільше наближена до сімейної, статистика показує нам значну кількість конфліктів, які часто пов'язані з підвищеною тривожністю вихованців ДБСТ.

Аналіз наукових досліджень. Вивченням тривожності займалися такі психологи як А.Прихожан, П. Тілліх, Р. Мей, Ч.Спілберг, Б.Філіпс, Д.Бернс, Є.Новикова та інші. Цій проблемі присвячена дуже велика кількість досліджень, причому не тільки в психології, педагогіці і психіатрії, але і в біохімії, фізіології, філософії, соціології. Тривожність тісно пов'язана зі страхом. Вчений П. Тілліх вважає, що страх і тривога невід'ємні – вони тісно пов'язані одна з одною. Він визначає тривогу як страх перед невідомим. Тривожність також призводить до зниження працездатності, труднощів у спілкуванні та займає особливе місце серед негативних переживань людини. Саме тому необхідним є вивчення та визначення особливостей прояву тривожності у вихованців – підлітків дитячих будинків сімейного типу.

Метою статті є аналіз особливостей прояву тривожності у вихованців-підлітків, як підґрунтя їхнього психічного життя в умовах дитячого будинку сімейного типу.

Виклад основного матеріалу. Щоб детальніше розкрити сутність даної проблеми, наведемо визначення поняття «тривожність» та з'ясуємо, які потрібно створити умови для її подолання.

К. Ізардом розглядає тривожність як стан і як особистісну властивість. Він вказує, що тривожність – це психологічний стан, що має специфічну емоційно-психологічну спрямованість та особливі психофізіологічні прояви [5, с. 86]. Тривожність у даному розумінні розглядається як показник, що призводить до ускладнення в спілкуванні.

На нашу думку, саме у спілкуванні тривожність виступає як властивість особистості, «що проявляється у схильності людини відчувати неспокій у різноманітних життєвих ситуаціях, навіть у таких, коли для цього немає ніяких підстав» [10, с. 151].

Тривожність може бути як ситуативною, так і особистісною [12, с. 707].

В. Фішер зазначає, що ситуативна тривожність може виникнути будь-коли і за будь-яких умов: 1) обставини вимагають дій від індивідуума; 2) в індивідуума занижена самооцінка і він не впевнений у своїх силах та здібностях; 3) результат для нього є дуже важливим [14].

Особистісна тривожність виявляється у різних видах діяльності особистості.

Також ми вважаємо, що особистісна тривожність заважає відкритому, щирому спілкуванню внаслідок недовірливості та збентеження суб'єкта, у якого наявна тривожність [6].

Таким чином, тривожність розглядається нами і як *властивість* особистості, що проявляється у стійкій тенденції індивідуума відчувати тривогу, занепокоєння у різноманітних ситуаціях, і як *показник*, що впливає на ускладнення у спілкуванні.

Якщо говорити про тривожність дітей-сиріт, які виховуються в ДБСТ, то можна стверджувати, що причиною її виникнення є нереалізованість у спілкуванні з дорослими та однолітками, оскільки до ДБСТ діти потрапляють із інтернатних закладів опіки закритого типу. Передумовою цьому, на наш погляд, є довготривале перебування в одних і тих самих стінах з

обмеженою кількістю людей, які з ними спілкуються. Цей факт підтверджують І. Алексієва, І. Новосельський, А. Висоцька, які вказують що вихованці інтернатів практично ніде не бувають, а їхній життєвий простір звужений даним закладом.

Однією із складових комунікативної депривації є *материнська депривація*, теоретичні положення якої достатньо детально розроблені Дж. Боулбі, Г. Рочліном, Г. Фрейдом, Е. Фурман [13].

Для нас також є близькими дослідження Г. Рочлін, зазначає, що втрата об'єкта любові негативно впливає на стосунки дитини з оточуючими та сприяє появі у дитини тривожності, агресивності та інших негативних якостей особистості, які деструктивно впливають на її психічний розвиток [15].

Актуальною є потреба у спілкуванні з дорослими і у вихованців ДБСТ підліткового віку.

Щоб зрозуміти психологію вихованців-підлітків, необхідно знати й ураховувати також чинники, пов'язані з віковими особливостями, психологічними новоутвореннями, специфікою виховання дітей підліткового віку, життя яких проходило в закладах інституційного типу.

Л. Божович, І. Кон та інші вчені в галузі педагогічної та вікової психології вказують на те, що в підлітковому віці дитячо-батьківські стосунки складаються під впливом характерних для цього віку психологічних новоутворень: невмотивованих змін настрою, реакцій відмови, протесту, впертості. Ці новоутворення є перепорою в дитячо-батьківських стосунках і призводять до їх утруднення [2, с.125].

Причиною таких утруднень є сам підлітковий вік. Л. Виготський розподіляє його на дві фази: негативну (13–14 років) і позитивну (15–17 років), або фазу захоплення і фазу інтересів. Саме ці етапи є найскладнішими у житті підлітка [3, с. 281]. Незважаючи на те, що період від 11 до 15 років є, за В. Мухіною, найкоротшим за мірками людського життя, підліток за цей час повинен пройти великий шлях у своєму психічному розвитку через внутрішні конфлікти із самим собою та іншими, через зовнішні зриви та колосальні досягнення і прийти до юності [7].

Нині ДБСТ набуває особливої актуальності, як середовище, в якому можна досягти успіху у подоланні тривожності вихованців. У зв'язку з тим, що кожне переміщення дитини викликає у неї тривожність, з метою подолання названого напруження, батьки-вихователі мають враховувати якості, які характерні для вихованців ДБСТ, зокрема для підлітків.

Охарактеризуємо їх.

1. Пасивність у пізнавальній та суспільно значущій діяльності – центральна характеристика особистості підлітка. Цю якість підлітки компенсують швидкістю пристосування до будь-якої ситуації та вмінням миттєво реагувати на загрозу, ставати непомітним та пасивним. Активні підлітки схильні до брехні та фантазій. Перелічені якості впливають на поведінку підлітка в соціумі та можуть призвести до замкненості, депресії, неадекватних вчинків, зокрема, хуліганства, крадіжки, алкогольної та наркотичної залежності.

2. Бідний словниковий запас. Спілкування у депривованих дітей одноманітне та емоційно мало забарвлене. Вузьке коло спілкування – причина поведінкової агресії, ***підвищеної тривожності підлітка***. Намагання підлітка адаптуватися в певній соціальній групі призводить до конфліктних відносин. Провідним видом діяльності підліткового віку є інтимно-особистісне спілкування, наслідком чого часто стає реакція відступу (як захисна реакція). Це призводить до заниження самооцінки та появи почуття провини. Переростають у приховані або відкриті конфлікти екстравертовані тенденції спілкування, які накладаються на систему обмежень та заборон. Зовні спілкування підлітків проявляється через агресію в поведінковому прагненні «шокувати» співрозмовника, привернути його увагу.

3. Постійна зміна настрою, астеничні прояви млявості, втоми, дратівливості, нервово-психічне напруження, які накладають серйозний відбиток на становлення особистості підлітка.

4. Неправильне ціннісне ставлення до себе, проявляються переживання, які пов'язані з власним минулим, теперішнім та майбутнім. Зовнішній світ підліток сприймає байдуже та вороже, винятком може бути одноліток зі схожою долею, що сприяє виробленню відповідних поведінкових стереотипів. Це призводить до появи недовіри до навколишніх, іноді навіть зневага до них, за винятком однолітків. Залежно від цього змінюється самооцінка: від завищеної до різко заниженої.

5. Низька працездатність, у тому числі і навчальна. Це пов'язано з емоційною нестійкістю і пережитими психічними травмами. Через певні соціальні причини переважна більшість дітей-сиріт не набувають навичок до отримання знань і бажання вчитися взагалі. Ця здатність трансформується на трудову діяльність підлітка [1; 3; 4].

Перелічені якості сприяють появі тривожності у подоланні якої, значну роль відіграють взаємовідносини з дорослими. В інституційних закладах вони регламентовані та сприяють деформації якостей психіки, таких як: пізнавальна активність, допитливість, вибірковість у відносинах з однолітками і тими, хто займає провідну позицію, є старшими за віком, за статевою приналежністю.

Р. Овчарова стверджує, що існують новоутворення, через які можуть виникати певні труднощі. Одним із них є почуття дорослості [8].

В. Мухіна наголошує на тому, що прагнення підлітка до дорослості підпорядковане формам відстоювання своєї незалежності від батьків і дорослих. Прагнення до поведінкової автономії виникає раніше за емоційну автономію. Набуття здатності дорослості призводить до дистанціювання між дітьми та батьками. Ф. Райс стверджує, що до такого дистанціювання мають схильність більше хлопці ніж дівчата [11, с.182].

Поведінкові дії батьків-вихователів можуть сприяти як виникненню тривожності у підлітків, так і її подоланню. Такі дії можна охарактеризувати за такими ознаками: - прийняття (тепло, любов, повага); - неприйняття (ворожість, конфліктність).

Саме ці ознаки задають емоційний тон стосункам і формують такі якості характеру, як терпимість, стриманість, що визначають провідний у дитячому будинку сімейного типу вид контролю і дисципліни. У випадку прийняття батьки-вихователі приймають дитину такою, яка вона є, та орієнтовані на її мотивованість, заохочення дитини до формування у неї позитивних якостей, задоволення від спілкування. У випадку неприйняття – вони спираються у своєму вихованні на суворість, покарання, покору, що у відповідь викликає агресивність, некерованість, ворожість, тривожність, недовіру. Створення несприятливого середовища в дитячому будинку сімейного типу негативно позначається на особистісних якостях дитини-сироти [9].

Як ми бачимо, важливу роль відіграють міжособистісні стосунки, які склалися у батьків-вихователів з підлітком. Коли між ними не виникає довіри, пред'явлення різних зауважень не викликає нічого окрім негативних реакцій, це обумовлюється тим, що тривожність часто виконує захисну функцію. Подолати цей захист можна лише у процесі створення відповідних стосунків між підлітками і батьками-вихователями.

У депривованих підлітків, тривожність також проявляється і у відкритій формі. Такі підлітки часто стверджують, що вони майже не відчувають тривоги, але постійно страждають від своїх невдач та ставлення інших людей до них. Для подолання такого типу тривожності, необхідно розвивати уміння аналізувати свої переживання і знаходити їх причину.

Важливою умовою роботи з подолання тривожності у вихованців ДБСТ, є створення ситуації успіху. Оцінка успіху у них часто утруднена, вони сумніваються в ній, у зв'язку з цим багато досить вдалим ситуацій розглядаються ними як неуспішні. Ефективними у таких випадках виявляється обговорення разом з підлітком, який результат слід рахувати вдалим, а

який ні. У процесі такого обговорення формуються нові, сильніші мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоповаги, виховується віра у свої сили.

Висновки. Узагальнюючи вище зазначене, можна сказати, що на ефективність роботи з подолання тривожності впливають такі умови: позитивні міжособистісні стосунки вихованців з батьками-вихователями; здатність оцінити власний успіх, що сприяє формуванню адекватної самооцінки дитини-сироти; уміння дитини аналізувати свої переживання і знаходити їх причину.

Література

1. Бевз Г. М. Психологічні особливості дітей, позбавлених батьківського піклування [Текст] / Г. М. Бевз // Соц. працівник. – 2007. – № 8 (квітень). – С.13-18.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464с.
3. Выготский Л. С. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский. – Собр. соч., т.3, М.: Педагогика, 1983. – 366с.
4. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості: [монографія] / Ярослав Гошовський. – Дрогобич: Коло, 2008. – 480с.
5. Изард К. Е. Эмоции человека: [Пер. с англ.] / Под ред. Л.Я. Гозмана, М.С. Егоровой. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 440 с.
6. Лабунская В. А. Эмоциональные и познавательные характеристики общения / Северо-Кавказский науч. центр высшей школы; отв. ред В. А. Лабунская. – Ростов н/Д: Изд-во Ростовского ун-та, 1990. – 176с.
7. Мухина В. С. Дети детских домов и школ-интернатов о себе // Особенности развития личности ребенка, лишеного родительского попечительства. Дети с отклоняющимся поведением / В. С. Мухина. – М., 1989. – С.191-227.
8. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: учеб. пособ. / Раиса Викторовна Овчарова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496с.
9. Педагогічна психологія: Навч. Посібник / Л. М. Проколієнко, М. Й. Бот-шевський, В. О. Моляко та ін. [за ред. Л.М.Проколієнко]. – К.: «Вища школа»
10. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий. – М.: Высшая школа, 1984. – 174 с.
11. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб., 2000. – 222с.
12. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Голвин. – Минск: Харвест, 1997. – 800 с.
13. Birtchnell J. The possible consequences of early parent death // British Journal of Medical Psychology. – 1969. – Vol. 42. - P. 1-12.
14. Fisher W. Theories of Anxiety. New York: Harper & Row, 1970. – 417 p.
15. Rochlin G. Loss and restitution // Psychoanalytic Study of the Child. – 1953. – Vol.8. – P. 228-309.

Чистяк О. В. Преодоление тревожности подростков в условиях детского дома семейного типа. В статье раскрыто содержание понятия “тревожность”, причины ее возникновения у воспитанников-подростков в условиях детского дома семейного типа. Охарактеризованы новообразования которые характерны для этого возраста, психологические качества подросткового возраста, и влияние предыдущего негативного опыта на их формирования, а именно: пассивность в познавательной и общественно-значимой

деятельности; бедный словарный запас; постоянная смена настроения; неправильное ценностное отношение к себе; низкая работоспособность. Проанализированы особенности проявления тревожности депривированных подростков, факторы, обуславливающие ее возникновение. Доказано что материнская депривация способствует возникновению тревожности и деструктивно влияет на психическое развитие ребенка-сироты, в том числе и подростка. Описаны особенности взаимосвязи между уровнем общей тревожности и самооценкой качества жизни подростков-воспитанников детского дома семейного типа. Рассмотрены особенности влияния повышенной тревожности на сферы жизнедеятельности ребенка-сироты, что заметно ухудшают и осложняют отношения со сверстниками и взрослыми. Особое внимание уделено характеристике ситуативной и личностной тревожности. Выявлена роль детских домов семейного типа в преодолении тревожности у детей-сирот. Проанализированы поведенческие действия родителей-воспитателей, которые влекут за собой как возникновение тревожности, так и ее преодоления. Представлен процесс развертывания ситуации успеха как средства преодоления тревожности подростков. Предложены психолого-педагогические условия преодоления этого состояния, а именно: положительные межличностные отношения воспитанников с родителями-воспитателями; способность оценить собственный успех, что способствует формированию адекватной самооценки ребенка-сироты; умение ребенка анализировать свои переживания и находить их причину.

Ключевые слова: тревожность, подростковый возраст, детский дом семейного типа, депривация, межличностные отношения, ситуация успеха, самооценка, родители-воспитатели.

Chystiak O. V. Overcoming of anxiety of adolescents in children's homes of family type.

The article reveals the content of the concept "anxiety", its causes are the students-teenagers in the conditions of orphanage of family type. Is characterized tumors which are characteristic of this age, the psychological qualities of adolescence, and the impact of previous negative experience of their formation, namely: passivity in the cognitive and socially significant activity; poor vocabulary; constant change of mood; incorrect value relation to itself; poor performance. The features of the manifestations of anxiety disadvantaged adolescents, the factors which determine its occurrence. It is proven that maternal deprivation contributes to anxiety and destructive influence on the mental development of children-orphan, including a teenager. Describes the features of the relationship between General anxiety and self-esteem quality of life of adolescents-children's home of family type. The features of the influence of heightened anxiety on the life of an orphaned child that significantly worsen and complicate relations with peers and adults. Special attention is paid to the characteristics of situational and personal anxiety. Clarified the role of family-type orphanages in overcoming anxiety in children-orphan. Analyzed behavioral actions of parents and educators, which have both the appearance of anxiety and to overcome it. Illustrates the deployment process of a situation of success as a means of overcoming anxiety adolescents. Proposed psychological and pedagogical conditions of overcoming of this condition, namely: positive interpersonal relationships with pupils parents and teachers; the ability to evaluate their own success, which contributes to the formation of an adequate self-esteem of orphan; a child's ability to analyze their experiences and find their cause.

Keywords: anxiety, adolescence, children's home of family type, deprivation, interpersonal relations, the situation of success, self-esteem, parents-educators.

Відомості про автора:

Чистяк Ольга Володимирівна – асистент кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Статтю подано до друку 29.02.2016.